

İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları

Gökhan ATMACA*

Öz: Bu çalışma ömrünü Kur'an ve Tefsir çalışmalarına adanmış olan İsmail Cerrahoğlu hakkındadır. Cerrahoğlu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuş, aynı fakültede hocalığa devam etmiş ve o günden itibaren özellikle tefsir sahasında birçok eser kaleme almış, aynı zamanda yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi ile ilgili yaptığı çalışmalarla Türkiye'de yetişmiş olan tefsir ilim adamlarının neredeyse tamamında emeği olan bir şahsiyettir. Bu bağlamda bu çalışmada Cerrahoğlu'nun kısaca hayatı ve eserleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cerrahoğlu, Tefsir, İlahiyat.

İsmail Cerrahoğlu and His Works

Abstract: This study is about Cerrahoglu Ismail. He dedicated his life work of the Quran and Tafsir. Cerrahoglu graduated from Ankara University Faculty of Theology. He taught in the same faculty. Especially given that many works in the field of Tafsir. It also has trained many students. Worked in the field of Tafsir and History of Interpretation. For this reason, this area has contributed to the training of scientists. This study will focus on her short life and works.

Keywords: Cerrahoglu, Tafsir, Theology.

İktibas / Citation: Gökhan Atmaca, "İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları", Usûl, 21 (2014/1), 147 - 180.

Giriş

İsmail Cerrahoğlu Türkiye'de Tefsir ilmi alanında yetişmiş ilk akademisyenlerdendir. Kendisi 1956-1996 yıllarında devlet üniversitelerinde akademisyen olarak görev yapmıştır. Bu görevi esnasında birçok telif eser hazırlamış ve bunları insanlığın istifadesine sunmuştur. Bunun yanı sıra yüzlerce öğrenci Cerrahoğlu'nun tedrisatından geçmiştir. Yine bu görevi esnasında onlarca öğrencisinde lisansüstü tezlerini yönetmiştir. Türkiye'nin sayılı ilim adamlarından olan Cerrahoğlu hakkında iki söyleşi dışında hazırlanmış ve yayınlan-

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

mış hiç bir yayın bulunmamaktadır. Bu bağlamda bir hakkın teslimi ve araştırmacıların dikkatini bu konuya çekmek üzere bu çalışmamızda Cerrahoğlu'nun hayatı ve ilmi çalışmaları üzerinde durulacaktır.

A. HAYATI

İsmail Cerrahoğlu 1929 senesinde Sakarya'nın Hendek ilçesinde doğmuştur. İlkokulu aynı ilçede tamamlayan Cerrahoğlu, 1944 yılında Adapazarı Ortaokulu'nu bitirmiştir. Ortaokuldan sonra ki yıllarda boş zamanlarını eczacı kalfalığı yaparak değerlendirmiştir. 1947'de İstanbul Kabataş Lisesi'nden mezun olmuştur. 1954 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde ki öğrenimini tamamlamıştır.

1954-1956 yıllarında askerlik görevini yapan Cerrahoğlu, 1956 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Tefsir asistanı olarak göreve başlamıştır. 1961 senesinde “*Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*” isimli tez ile doktor unvanını almıştır.

1963-1965 yıllarında Tunus İlahiyat Fakültesi'nde bulunmuştur. Orada Burgiba Enstitüsü'nde Arap Dili Edebiyatı derslerine devam etmiş ve yirmi ay kadar kalmıştır. Burada Tahir b. Âşur'la tanışma fırsatı elde etmiştir. Yine burada bulunduğu süre zarfında dikkatini Yahya b. Sellâm'ın tefsir cüzleri çekmiştir. Tahir b. Âşur'un oğlu Fadıl'ın kendisine söz konusu cüzler üzerine çalışması telkini üzerine bu konuda çalışmaya başlamıştır. Böylece bu çalışmayı tamamlamış ve “*Yahya b. Sallam ve Tefsirdeki Metodu*” adlı tezle 1967 yılında doçent olmuştur.

1968-1969 yılları arasında Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde dersler vermiştir. 1973 yılında dil eğitim için Londra'ya gitmiştir. 1975 yılında Profesör unvanını almıştır. 1976-1978 yıllarında Erzurum İslami İlimler Fakültesi'nde hocalık ve dekanlık görevlerinde bulunmuştur.

1978-1996 yıllarında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hocalık görevine devam etmiş ve emekliye ayrılmıştır. Emekliliğinden sonra yine aynı

üniversitede on yıl kadar Yüksek lisans ve Doktora dersleri vermiştir.¹ Cerrahoğlu halen Sakarya ili Hendek ilçesinde ikamet etmektedir.

B. İLMÎ ÇALIŞMALARI

Cerrahoğlu'nun birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserleri şu şekilde kategorize edebiliriz:

1. Telif Kitapları

1) *Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Bu eser Cerrahoğlu'nun doktora tezinin yayına hazırlanmış halidir. Bir defalığına basılmış ve tükenmiştir.² Eserin birinci bölümünde Kur'an'ın tefsirine duyulan ihtiyaçtan ve Hz. Peygamberin tefsirinden bahis edilmiştir.³ Burada Hz. Peygamberin tefsirine yönelik on sekiz örnek üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber'in tefsirini müteahhirun dönemde ortaya çıkan tefsir gibi anlamamak gerektiğine vurgu yapılmıştır. Zira Cerrahoğlu'na göre müteahhirûnun tefsirinde bedi' ve beyan gibi bazı hususiyetler aranır. Halbuki ilk tefsirde böyle bir şey mevzu bahis değildir. İlk tefsirlerde şeriat ve Allah'ın ahkamda muradını tespit esastır. Hz. Peygamber'in tefsiri de ayetlerde ki kelimelerin manası değil, ayetin manasının bir bütün olarak ne ifade ettiği üzerine kuruludur.⁴ Burada ki tespit kanaatimizce önemlidir. Zira Kur'an'ın indirildiği ortamda yaşayan insanlar zaten Arapçaya hakimdiler. Yani Kur'an'ın dilini biliyorlardı. Çoğu zamanda ayetlerde geçen kelimeler üzerinde anlamadıkları yer bulunmuyordu. Bu durumda ki kimselere Hz. Peygamber'in ayetlerin kelime tahlillerini yapmasına gerek yoktu. O (s.a.s.) direkt manayı açıklıyordu.

¹ Sadık Kılıç, Şeyhmus Demir, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile 'Hayat Tecrübesi' Üzerine Bir Söyleşi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum 2009, s. 217-222. Cerrahoğlu ile yapılan başka bir söyleşi için bkz. http://www.davetci.com/d_soylesi/rop_icerrahoglu.htm erişim tarihi: 17.07.2012, 12:13. Söz konusu söyleşiyi Ömer Özsoy ve Mehmet Akif Koç yapmışlardır.

² Kılıç, *a.g.e.*, s. 222.

³ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 16-44.

⁴ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 24-42.

Zaten Hz. Peygamber ayetten muradın ne olduğunu bildiği için tek tek kelime tahliline de gitmesine gerek yoktu. Kelime tahlili Hz. Peygamber'den sonraki dönem için makuldür. Zira Kur'an ayetlerinde yer alan kelimelerin onun indirildiği dönemde ne manada kullanıldığını bilmek esasında ayeti doğru anlamak için önem arz etmiştir. Halen de bu böyledir. Fakat Kur'an'a muhatap olan ilk kitle için buna ihtiyaç neredeyse yok gibidir veya çok azdır.

İkinci bölümde sahabe tefsiri üzerinde durulmuş, buna dair bazı özellikler ve özellikle İbn Abbas'ın tefsiri üzerinde mülahazalarda bulunulmuştur. İbn Abbas'ın tefsirdeki yerinin çok iyi bir tetkikle ancak tespit edilebileceğini söyleyen Cerrahoğlu onun israiliyât, şiir, lügat ve diğer sahalarda bolca konuşmuş olmasının ondan sonra gelenlerce istismar edilmesine sebep olduğunu söylemektedir. Kimi kimselerin İbn Abbas'tan aslında tefsire dair çok az şey geldiğini söylediklerini aktaran Cerrahoğlu, bu görüşü pek isabetli bulmaz. Zira diğer genç sahabeden tefsir adına fazla nakil bulunmamasını görüşüne mesnet kılar. Çünkü ona göre şayet İbn Abbas tefsir hakkında bolca konuşmuş olmasaydı ona bu kadar atıf yapılmazdı. Aksi halde İbn Ömer vs. gibi genç sahabeye de bolca atfın olması gerekirdi. Fakat onlardan tefsir adına gelen şey oldukça azdır.⁵ Bu hususta Cerrahoğlu'nun tespitini doğru bulmaktayız. İbn Abbas'a yapılan atıfların ve ondan gelen nakillerin bir kısmı uydurulmuş olabilir. Fakat İbn Abbas'ın tefsir ile uğraştığı da bir gerçektir. Onun bu yönü kabiliyetiyle de alakalıdır. Nitekim Hz. Peygamber onun kabiliyetine vurgu yapmış ve onun hakkında bu konuda hayır duada bulunmuştur. Ayrıca Hz. Ömer'inde ilmi toplantılara henüz yaşı küçük olmasına rağmen İbn Abbas'ı dahil etmesi de onun kabiliyetini göstermektedir.⁶

Üçüncü bölümde tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn tefsirine değinilmiştir. Yine burada fırka tefsirleri üzerine malumatlar ve mülahazalar yer almaktadır. Bu konuda fırkaların kendi fikirlerini teyit için Kur'an'a başvurdukları beyan edilmiştir. Mutezile, Şia ve Haricilerin tefsirlerine dair bazı bilgilere yer verilmiştir.

⁵ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 45-104.

⁶ Hz. Ömer'in İbn Abbas'ı toplantılara dahil etmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Gökhan Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s. 203-207.

Bu bölümde Mutasavvıflara ve Lügatçilere göre tefsir adından birer başlıkta bulunmaktadır. Burada Tasavvufî tefsirin zahiri manayı tamamen bertaraf etmemesi yönüyle Bâtınlık'ten ayrıldığını ifade eden Cerrahoğlu; yine onların her ayet için zahir, batın, had ve muttala şeklinde dört manasının olduğunu ileri sürdüklerini söyler. Onların bahsi geçen sözü, bazı yerlerde bir mutasavvıfa, başka yerlerde Hz. Ali'ye nispet etmelerinden yola çıkarak “Demek ki, onlarda kendi hareketlerini tasvip için sahabeye ve Hz. Peygambere atıf yapmaktan çekinmemişlerdir” diyerek onları eleştirmiştir.

Söz konusu bölümde Cerrahoğlu, Kur'an tefsirinin, tefsiri yapan şahsın ve mensubu bulunduğu cemiyetin durumuna göre değiştiğini ifade etmektedir. Bu durumun tefsir ilmi açısından başa çıkılmaz bir sorun olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Kimi ilim adamlarının tefsire karşı çıkmalarında yatan gerçeğinde bu olduğu kanaatini taşımaktadır.⁷

Eserin son bölümünde ise zamanımıza kadar intikal eden-etmeyen fakat isimleri bilinen tefsirler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde de Cerrahoğlu'nun önemli tespitleri yer almaktadır. Mesela Mukâtil b. Süleyman hakkındaki sika olmadığına yönelik nakilleri değerlendiren Cerrahoğlu, Mukâtil'in tefsirini kendisine nispet edilen fırkaya mensubiyetinden önce yazdığını söyleyerek onun tefsirinin makbul bir tefsir olarak addedebileceğini söyler. Onun tefsirinin o zamana kadar yapılmış tefsir kitaplarının bir hülâsası olması bakımından değerli olduğunu vurgular. Ayrıca o, söz konusu tefsirde hiçbir mezhebi bir mücadele görünmemesini önemli bulur.⁸

Söz konusu eserde Cerrahoğlu, Kur'an'ın bir kısım ayetinin diğerleriyle izah edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca ona göre Hz. Peygamber de Kur'an'ı açıklamak üzere görevlendirilmiştir. Sahabe de ayetleri anlamak üzere Hz. Peygambere sualler yöneltmekteydiler. Fakat onlar müteşâbih meseleleri sormayıp olduğu gibi kabul ediyorlardı. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Arap coğrafyasında meydana gelen hadiseler vb. sonucunda kalplerinde şüphe bulunan insanlar müteşâbih ayetler üzerinde durmaya başlamışlar ve menfaat-

⁷ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 105-130.

⁸ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 131-164.

leri icabı söz konusu ayetleri tevil etmişlerdir. Bunu dizginlemek adına ehli sünnet alimleri müteşâbihleri uygun bir şekilde tevil etmişlerdir.

Ona göre kıraat ve yedi harf gibi meselleler, üzerinde çokça durulduğundan, içinden çıkılamayan problemler olarak zühûr etmişlerdir. Sahabe kendilerine ulaşan haberleri olduğu gibi nakletmiş, sahih olup olmadıklarına bakmamıştır. Bundan istifade eden kötü niyetli insanlar bu durumu istismar etmişlerdir. Müphemlerin israiliyât yoluyla açıklanmasının yaygınlaşması sahabenin bazısını sadece nakille tefsire yöneltirken kimini de içtihatlarıyla ayetleri tefsire yöneltmiştir. Özellikle yaşlı sahabenin sayısı azaldıkça genç olanlar tefsir hakkında bolca mesai harcamışlardır. Bu sebeple onların tefsirlerinde gerek din ve gerekse dil olarak azda olsa hatalar olmuştur.

Daha sonradan Müslüman olan milletlere mensup olan bazı kişiler eski alışkanlıklarından kurtulamamışlar ve istemeyerek de olsa dini meseleleri çözümlerken ona başka şeyler katmışlardır. Hatta onlar kendi fikirlerini teyit için Arap şiiirinden istisnai, zorla kaideye uydurulmuş şiiirler ile görüşlerini desteklemişlerdir.

Hemen hemen bütün fırkalar kendi varlıklarını Kur'an'la kuvvetlendirmek için ayetlere başvurmuşlardır. Hatta kimisi aradıkları delili orada bulamayınca lafızların hakiki manalarını terk etmişler ve keyfi manalar çıkarmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlar kendi görüşlerini asıl, Kur'an ve Hadisi ise sanki onların fikirlerini teyit eden feriler olarak görmüşlerdir. Bu davranış her fırkanın kendine has bir tefsir meydana getirmelerine sebep olmuştur. Bunların her biri Kur'an'daki müşkilleri kendi zaviyelerinden değerlendirmişlerdir. Bu durum Ahmed b. Hanbel gibi bazı büyük imamları tefsir hususunda haklı olarak şüpheye ve geri durmaya sevk etmiştir.⁹ Nitekim onun tefsir hakkındaki bazı olumlu sözleri ve müsnedinde tefsire ait birçok habere yer vermesi aslında onun tefsire değil, kaidesi-kuralsız yapılan tefsire karşı çıktığına bir göstergedir.¹⁰

Cerrahoğlu'nun bu eseri daha çok bir Tefsir usûlü ve tarihi niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle onun bu eserinin daha sonradan telif ettiği *Tefsir Usûlü*

⁹ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 165-167.

¹⁰ Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 129-130.

ve *Tefsir Tarihi* adlı eserlerine ilham kaynağı olduğu kanaatini taşımaktayız. Nitekim söz konusu eserlerin kimi yerlerinde ki benzerlikler bizim bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Eser de kimi müsteşriklerin görüşlerine yer verildiği görülmektedir.¹¹ Bu husus kanaatimizce eseri daha değerli kılmaktadır. Çünkü bu doğu ve batının aynı meselelere bakış tarzını ve farkını ortaya koyduğu için mühimdir. Bu eserin hazırlanmasında en önemli kaynaklardan biri Cerrahoğlu'nun ifadesiyle Taberî'nin *Tefsiri*'dir. Bu hususta o şöyle demektedir: "Doktora tezimi çalışırken, tefsirin doğuşu meselesinde haklı olarak ilk kaynak *Taberî Tefsiri*. Benim en mühim kaynağım o. Fakat kütüphanedeki *Taberî Tefsiri* Bulak'ta 1200'lü yıllarda basılmış, karınca duası gibi, ayetin numarası belli değil, ayetler belli değil, öyle bir tefsir. Ben o tefsiri tarayarak çalıştım. Sonradan Mısır'dan getirttiğim *Taberî Tefsiri*'nde numaralar var, ayet numaraları var, her şey belli, hadisleri tahrir ediyor, ne kadar güzel. Hafız da değilim, hafız olsa, ayeti okur, nerede olduğunu bilir. O günkü imkanları düşünün, bugünkü imkanları düşünün. Elinizin altında gayet güzel kitaplar, bilgisayarlar, yapılmış bir sürü tez örneği var. Fakat çalışma biraz az gibime geliyor."¹² Söz konusu ifadeler de göstermektedir ki Cerrahoğlu'nun çalışmalarını değerlendirirken buna benzer zorlukların yaşandığını göz önüne alarak değerlendirme yapmak uygun olacaktır.

2) *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

Bu eser Cerrahoğlu'nun doçentlik tezinin yayına hazırlanmış halidir. Eser üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Yahya b. Sellâm'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri yer almaktadır.¹³ İkinci bölümde hicri üçüncü asra kadar tefsir hareketine genel bir bakış olarak Hz. Peygamber'in, sahabenin ve tâbiîn-tebeü't-tâbiîn'in tefsirdeki yerine kısaca temas edilmiştir.¹⁴ Daha sonra

¹¹ Örnek için bkz. Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu*, s. 119.

¹² Kılıç, *a.g.e.*, s. 238.

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 7-50.

¹⁴ Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, s. 51-60.

Yahya b. Sellâm'ın tefsirdeki metodu üzerinde durulmuştur.¹⁵ Son bölümde ise söz konusu tefsirin ilim dünyasına katkısı üzerine mülâhazalar yapılmıştır.¹⁶

Yahya b. Sellâm'ın tefsirinin tamamının mevcut olmaması Cerrahoğlu'nun söz konusu şahsın tefsiri hakkında çalışmasına zorluk katmıştır. Buna rağmen önemli verilere ulaşılmıştır. Mesela ona göre bu eser İslam ilimlerine ve kültürüne dair önemli verileri barındıran bir ansiklopedi mahiyetindedir. Zira eser selef alimlerinin bir çoğunun görüş ve beyanlarını kapsamaktadır. Bu tefsir, Taberî'nin tefsirinden farklı olarak Mantık, Felsefe, Tıp, Riyâziyye gibi ilimlerin meselelerini içermemektedir. Yine bu tefsirin bir özelliği de Arap şiiiriyle istihşat edilmemiş olmasıdır.

Cerrahoğlu'na göre bu eseri yükselten en önemli husus nakl ve nakdi bir arada barındıran Taberî tefsirinden önce yazılmış olmasıdır. Ona göre Taberî bu metodu elbette ki çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Yahya b. Sellâm'da bu böyle değildir. Fakat bu metodu ilk olarak onun kullanmış olması önemlidir. Bu yönüyle türünün ilkidir.¹⁷

Cerrahoğlu'nun Yahya b. Sellâm'ın eseri üzerine çalışmış olmasını önemsemekteyiz. Çünkü esasında Cerrahoğlu'nun bu eseri çalıştığı yıllarda Türkiye'de henüz İslami ilimler ve Tefsir sahasında yapılmış akademik çalışmalar oldukça azdır. Böyle bir zamanda o; matbu, nüshasına hemen ulaşılabilen bir konu üzerinde çalışarak daha az yorucu fakat daha doyurucu bilgilere ulaşabilecek bir çalışmada yapabiliirdi. Fakat öyle yapmamış, nüshası eksik olan ve çok zor bulunan, bazı yerlerin silinmiş olması sebebiyle okunması dahi zor olan bu eser üzerine çalışma yaparak zora talip olmuştur. Tüm bu yönleriyle söz konusu çalışmanın takdire şayan olduğunu düşünmekteyiz.

3) *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Bu çalışmaya Talat Koçyiğit ile başlamıştır. Ancak birinci ciltten sonra çalışmadan ayrılmıştır.¹⁸ Bu sebeple eserin birinci cildi üzerinde durmamız

¹⁵ Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, s. 60-157.

¹⁶ Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, s. 158-161.

¹⁷ Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, s. 162-163.

¹⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s. 223.

uygun olacaktır. Söz konusu çalışmanın birinci cildinde Kur'an-ı Kerim hakkında genel bilgiler verilmiştir. Kur'an'ın mahiyeti, niçin indirildiği, kime indirildiği, nasıl kitap haline geldiği gibi hususlar üzerinde mülâhazalar yapılmıştır. Yine burada Tefsir hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda tefsire duyulan ihtiyaç, tefsirin kaynakları, tefsir faaliyetleri gibi meseleler üzerinde durulmuş ve okuyucuya genel bilgiler verilmiştir.¹⁹

Sûrelerin tefsirinde izlenen metot ise şöyledir: Öncelikle sûrenin nâzil olduğu yer, sûrenin genel gayesi gibi açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra ise ayet ayet tefsir yapılmıştır.²⁰

4) Kur'an-ı Kerim'den Öğütler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerden yola çıkarak hazırlanmış olan ve daha çok halka hitap eden bir eserdir. Müellif, ayetler ışığında öğütler içeren bir eser kaleme almıştır. Öncelikle Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğu, Mushaf haline gelişi vb. konular üzerinde durmuş, daha sonra ise ayetler ışığında öğütler içeren bilgileri başlıklar altında okuyucuya yansıtmıştır. Bu bağlamda öncelikle iman esasları üzerinde durmuş, sonra ibadet esaslarına değinmiştir. Birtakım bireysel ve sosyal meseleler üzerinde duran Cerrahoğlu bazı günah çeşitlerine de başlıklar halinde yer vermiştir.²¹

5) Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı, Ankara 1978.

Söz konusu eser Tayyip Okiç hakkında Cerrahoğlu başta olmak üzere bazı hocaların değerlendirmeleriyle başlamaktadır.²² Daha sonra ise eserde akademisyenlere ait çeşitli ilmî makaleler yer almaktadır.

6) Tefsir Tarihi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, I, s. 7-50.

²⁰ Bkz. Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, I, s. 27-29.

²¹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim'den Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

²² Bkz. *Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı*, Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Sevinç Matbaası, Ankara 1978., s. VII-XLIX.

Tefsir Tarihi adıyla kaleme aldığı ve iki cilt olarak yayınlanan eseridir. Bu eseriyle din bilginlerinin Kur'an'ı nasıl tefsir ettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Söz konusu eseri kaleme alırken bu sahada Türkiye'de yeterli çalışmanın olmamasından hareket etmiş ve bu boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Bu çalışmada bazı müfessirler ve eserleri üzerinde duran Cerrahoğlu elde ettiği ilmi verileri yansıtmaya çalışmıştır.²³ Cerrahoğlu eserin birinci cildinde, giriş bölümünde Kur'an, Tefsir, Tevil, Terceme hakkında bilgiler vermiş ve Kur'an'ın tefsirine duyulan ihtiyaç üzerine mülahazalarda bulunmuştur.²⁴

Birinci bölümde Hz. Peygamber zamanında tefsirin mahiyeti, Hz. Peygamber'in tefsirine yönelik örnekler, sahabe devrinde tefsir faaliyetleri, sahabenin tefsirdeki yeri gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Tefsir de meşhur olan sahabiler üzerinde de kısa bir malumata yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde tâbiîn ve sonraki dönem tefsir hareketlerine değinilmiştir.²⁵ Burada Cerrahoğlu'nun tâbiîler devriyle ilgili tespitleri önemlidir. Söz konusu tespitlere göre bu devirde ayetleri kendi re'yları ile tefsir etme oldukça yaygındır. Tâbiîler re'y ile tefsir yaparken sadece kendi fikirlerini beyan etmemişler, yaşadıkları topluluğun fikrî tasavvurlarını, yaşayışlarını, hârîka ve hurafeleriyle birlikte aksettirmişlerdir. Ona göre bu dönemin içtimai durumunu yansıtan en mühim nakil Garânik hadisesini ihtiva eden nakildir. Söz konusu nakil İbn Abbas'ın talebelerinden Said b. Cübeyr (ö. 95/713) tarafından nakledilmiştir. Ona göre bu ve buna benzer hadiseler, cerh ve ta'dile tabi tutulmaksızın tefsir ve tarih kitaplarının bir kısmına girmiştir. Rivayet ve israiliyât meftunu olan kimseler eserlerinde bunlara yer vermişlerdir.

Cerrahoğlu, Hz. Peygamber'den Garanik hadisesiyle alakalı her hangi bir hadisin nakledilmiş olmaması ve kaynaklarda yer alan haberlerin o dönemde henüz doğmamış olan İbn-i Abbas ve Said b. Cübeyr'den gelmesi gibi hususlar sebebiyle bu haberin sahih olmadığı kanaatinin hadisçiler arasında hakim olduğunu söyler. Burada başka hususları da belirten Cerrahoğlu'na göre böyle bir olay yaşanmamıştır.

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, I, 5-6.

²⁴ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 9-33.

²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 41-268.

Ona göre tâbiin devirde yapılan hatalardan biri de Arap dili gramerine yöneliktir. Bu dönemde bazı kimseler ayetlerdeki kimi kelimelere karşılık bulamayınca, kelimenin kökünü başka dillerde aramışlar ve hata etmişlerdir. Cerrahoğlu'nun bu dönemle ilgili başka tespitleri de vardır. Fakat bunların daha geniş bir çalışmada yer bulması uygun olacaktır.²⁶

Eserin birinci cildinin ikinci bölümünde bazı lügat alimlerinin tefsirlerinden bahis edilmiş ve ayrıca bazı fırka tefsirleri üzerinde durulmuştur.²⁷ Bu bölümün devamı olan eserin ikinci cildinde ise Tasavvufî, Felsefî ve Fıkhî tefsirlerin bazıları hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca burada rivayet ve dirayet yönüyle tefsirler iki ana başlık halinde tasnif edilmiş ve bunların bazıları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu eserin son konusu ise günümüzdeki tefsir hareketleri başlığını almıştır. Burada ilhâdî, mezhebî, ilmî ve içtimâî-edebî tefsirler hakkında malumata yer verilmiştir.²⁸ Cerrahoğlu burada yer verdiği müfessirler ve eserleri hakkında olabildiğince geniş malumat vermeye çalışmıştır. Çoğu yerde de söz konusu tefsirlerle alakalı kanaatlerini belirtmiştir. Mesela Beydâvî'nin (ö. 685/1286-691/1292) tefsiri hakkında "Müslümanlar, onun tefsirine itimâd etmişler ve onu, tefsir ilmi için aslî bir kaynak kılmışlardır. Böyle bir mevkie ulaşmasına rağmen, bazı kimseler bu tefsiri, ibarelerindeki güçlük bakımından müphem bulmuşlar veya sûrelerin faziletine ait uydurma haberleri, tefsire soktuğu için veyahut da onun ulaştığı şöhreti çekemediklerinden, ağır bir şekilde tenkit etmişlerdir. Halbuki bu tefsir, tefsir ilminde zamanına kadar bilgilerin yazıldığı, İslam kültürünün çiçeklenip, gelişmesinin kemâline ulaştığını, Eş'ârî hikmeti üzerine bina edilen, ilmî metodun en yüksek eseri sayılır." ifadelerini kullanmıştır.²⁹ Eserde buna benzer onlarca örnek bulunmaktadır.

Cerrahoğlu bu çalışmasının sonuç bölümünde bazı mülâhazalarda bulunmuştur. Bu mülâhazalar onun Kur'an tasavvurunu kısmen de olsa ortaya koymaktadır. Bu sebeple burada bunlara yer verebiliriz.

²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 115-118.

²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 269-552.

²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 5-496.

²⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 299.

Ona göre Kur'an insan hayatında, cemiyette ve kainatta cereyan eden sabit esaslara dikkati çekmiş ve insanı doğru bir inanca, faydalı işlere ve iyi ahlaka yöneltmeye çalışmıştır. Böylece insanı iki alemin saadetine ulaştırmayı ana gaye edinmiştir. Kur'an geçmişin karanlıklarında kalan hadisleri açığa çıkarmak, geleceğin bilinmezliğinde gizli kalan bazı keşifleri bildirmek, insanı harikulade olarak adlandırılan tabiat kanunları dışındaki meselelerle uğraştırmak, asıl gayesi olan şeyden ârizî olan hallere çevirmek gibi bir hedefi içermektedir. Kur'an'ın metoduna bu aykırıdır. Kur'an kendinin bir beşer sözü olmadığını göstermek için insanlar için ibret olabilecek hususların bazılarını, bazen açık bazen de işaret ve remizlerle ifade etmiş olabilir. Yine bazen geleceğin mucizevi olaylarından haber verebilir. Fakat bunlar Kur'an'ın asıl gayesini oluşturmaz.

Kur'an'ın çokça okunması ve üzerinde akıl yorulmasıyla meselelere çözümler bulunabileceğini düşünen Cerrahoğlu'na göre onda var olan geleceğe dair haberler, keskin bir bakış ve derin kavrayışla keşfedilebilir.

Burada önemsedığımız tespitlerden biri de *Tefsirler*'e dair olanıdır. Ona göre Tefsir ilmi bütünü ile yazıldığı dönemlerin ilmi ve kültürel faaliyetlerini aksettiren ayna vazifesi görmüştür. Yani tefsirler yazarların buldukları hali anlatmalarının yanı sıra yazarın yaşadığı topluluğun çeşitli durumlarını içerisinde barındırmaktadırlar. Dolayısıyla tefsirler sadece Kur'an'ın bir açıklaması değil, aynı zamanda bir topluluğun sosyal, kültürel ve ilmi tarihi için en önemli kaynaklardandır.³⁰

Cerrahoğlu'nun söz konusu eseri bu sahada yazılmış derli toplu ilk eser olması yönünden kayda değerdir. Ayrıca ele aldığı konular bakımından da özellikle yazıldığı dönemi de göz önüne aldığımızda Tefsir Tarihi açısından oldukça doyurucu mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Burada belki de en önemli husus Cerrahoğlu'nun Türkiye'de o güne kadar yapılmış yeterli Tefsir Tarihi çalışmalarının olmadığını vurgulamış olmasıdır. Bu tespiti sebebiyle olsa gerek hem bu eseri ve hem de hazırladığı makaleleriyle bu alandaki açığı gidermeye çalışmıştır.

7) *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

³⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 495-496.

Cerrahoğlu'nun sıraladığımız bu çalışmalarından en önemlilerinden biri *Tefsir Usûlü* adıyla kaleme aldığı eserdir. Cerrahoğlu bu çalışmayı İlahiyat Fakültelerinde ki ihtiyacı gözeterek kaleme almıştır.³¹

Söz konusu eser üç bölümden oluşmaktadır. Esere Arapların kökeni, yaşadıkları yerler, komşuları ve İslam'dan önceki dini durumları hakkında bir girişle başlanmıştır.³² Birinci bölümde Kur'ân tarihi ele alınmıştır. Bu bağlamda Kur'an kelimesinin anlamı, vahy, ayet, sûre gibi belli başlı hususlarda bilgiler verilmiştir. Kur'an'ın yazıya geçirilmesi, cem edilmesi ve çoğaltılması meseleleri hakkında da malumat verilmiştir. Bu bölümde son olarak Yedi Harf ve kıraat meseleleri üzerinde durulmuştur.³³

İkinci bölüm Kur'an ilimleri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bağlamda sebab-i nüzûl, nesh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'an İlimleri başlığı altında zikredilen konular izah edilmiştir.³⁴ Burada Cerrahoğlu'nun Kur'an ilimlerinin bazılarına yönelik görüşlerine yer vermemiz onun ilmi kişiliğini anlamamıza katkı sunması bakımından uygun olacaktır.

Kur'an ilimleri meselelerinden biri sebab-i nüzûldür. Bu mesele Kur'an âyetlerinin bir kısmının husûsî sebeplerle³⁵ veya bir olay ve suâl sonucunda nâzil olması şeklinde tanımlanmıştır.³⁶ Cerrahoğlu'na göre Tefsir ilminde ayeti izah ve beyan etmede sebab-i nüzûl çok önemli bir yere sahiptir. Hatta tefsir sahasında sahabeyi yükselten en önemli unsur da budur. Zira onlar ayetin ne için, nerede, kimin veya hangi hadise hakkında indiğini biliyorlardı. Bu sebeple hükümlerle sebepler arasındaki münasebeti tesis edebiliyorlardı. Yine ona göre başlangıçta tefsir denildiğinde ilk akla gelen şey de sebab-i nüzûldü.

³¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 8.

³² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 11-29.

³³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 31-114.

³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 115-207.

³⁵ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (1953), *Menâhilü'l-irfân fi 'ulumi'l-Kur'an*, Mısır ts., I, 99.

³⁶ Suyûtî, *İtkân*, I, 82.

Nitekim hadis mecmualarının tefsir baplarının neredeyse tamamı bu tür nakillerle doludur.³⁷

Kur'an ilimleri bahislerinden biri de nesh'dir. Arapça'da "nesh", birşeyi iptal etmek, izale etmek,³⁸ manasına gelir. Terim olarak "nesh", bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nas ile kaldırmaktır.³⁹ Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsîh diye adlandırılır.⁴⁰ İslâm'ın ilk asırlarında Kur'an'da neshin mevcudiyeti neredeyse herkes tarafından kabul edilirken H. IV. (M. X.) yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden mutezile âlimi Ebû Müslim el-İsfehânî'nin buna karşı çıkmasının ardından konu tartışılır olmuştur.⁴¹ Cerrahoğlu *Tefsir Usûlü* adlı eserinde nesh meselesi hakkında bilgiler vermiştir. Netice olarak ayetlerin tarihi bir yolla izahında nesh meselesinin önemli bir rolü olduğu düşüncesinde olduğunu beyan etmiştir. Ona göre psikolojik olarak iyi ve kötü adetlere saplanmış olan bir topluluğun sahip oldukları alışkanlıklardan bir anda kurtulmaları mümkün değildi. Bu sebeple Kur'an, insanları dini bir taktikle yani tedrici olarak yumuşatmış ve kendisine yaklaştırmıştı. Ayrıca ona göre Kur'an'ı iyi anlamak ve ayetler hakkında doğru hükümler verebilmek için mutlak surette nesh meselesini bilmek gerekmektedir.⁴²

Cerrahoğlu müteşâbih meselesinde de görüş beyan etmiştir. Müteşâbih tabiri birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için

³⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 115-116.

³⁸ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad el-Farabi (400/1009), *es-Sıhah tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1990, I, 433; İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (456/1064), *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (Thk. Abdülgaffâr Süleymân Bünderî), Beyrut 1986, s. 6.

³⁹ Cevherî, *es-Sıhah*, I, 433; İbn Hazm, *en-Nâsîh ve'l-mensûh.*, s. 7; Ebû'l-Mensur Abdu'l-Kâhir Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, (Thk. Hilmi Kamil Abdu'l-Hâdî, Dâu'l-Adevî), Umman ts., s. 39; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 122.

⁴⁰ Abdurrahman Çetin, "Nesih", *DİA*, XXXII, 579.

⁴¹ Çetin, "Nesih", *DİA*, XXXII, 580.

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 127.

hâricî bir delile ihtiyacı olan ayetler için kullanılır.⁴³ Cerrahoğlu'na göre Kur'an'da müteşbih ayetler bulunmaktadır. Bunun da insanlara bazı faydaları vardır. Bu ayetler sayesinde İslamiyet içerisinde insan fikri dondurulmamış, geniş bir fikir hürriyetine müsaade edilmiştir. Hatta bu ayetler dinin temelini kuvvetlendirmede önemli rol oynamaktadırlar. O bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Çünkü bu ayetler birkaç manaya tahammül edebilirdi. Bu bakımdan zihinleri tamamen boş ve muhtelif fikirlere karışmamış olan cahili Araplara akıllarının alamayacağı bir söz söylemek, onların yeni dine inanmalarında bir tereddüt hasıl edebilirdi. İşte bu ayetler sayesinde, böyle bir durum ortadan kalkmış, Müslümanları daha çok öğrenmeye ve başka bilgilere de sahip olmaya sevk etmiştir. Yine bu ayetler sayesinde dinin tebliğine ve tesisine mani olmak için sorulan suallere susturucu cevaplar verilmiş ve ilk günden itibaren meydana gelecek fesatların önüne set çekilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de muhkemle beraber müteşâbihin bulunması insanoğlu için bir denemedir. Acaba insanlık dosdoğru olan Peygamberin haberine itimat ederek gayba inanacak mı?...”⁴⁴ Cerrahoğlu bundan başka bazı gerekçelere de yer vermiştir. Fakat burada ondan alıntı yaptığımız yerlerde ki tespitlerin bir kısmını isabetli bulmadığımızı ifade etmek isteriz. Elbette ki Kur'an'da müteşâbihlerin bulunmasında bir hikmet, gaye vardır. Ancak bu hikmeti Arapların bu ayetlerle dini daha çabuk kabullenebilecekleri gibi bir çıkarımla bağdaştırmak pek de isabetli olmasa gerektir. Netice olarak Cerrahoğlu Müteşâbih'in Kur'an'da yer aldığını beyan etmekte ve bunun bir takım gerekçelerini açıklamaktadır.

Kur'an ilimleri meselelerinden bir diğeri de Hurufu Mukatta'dır. Cerrahoğlu'na göre Kur'an-ı Kerim'deki bazı sûrelerin başında bazen basit, bazen de birkaç harfin birleşmesinden oluşan rumuzlar bulunmakta olup bu rumuzlara mukatta harfleri (el-Hurûfu'l-Mukatta'a) denilmektedir. Bu konuda yaptığı çalışmalar sonucunda vardığı neticeye göre her müfessirin şahsi görüşü ve temayülüne göre bu harflerin manası değişebilmektedir. Ona göre ortaya atılan bütün görüşler bazı yönleriyle akla uygun gelmektedir. Fakat hemen hemen hepsinin tenkide açık yönleri de bulunmaktadır. Akla en uygun olanı

⁴³ Suyûtî, *İtkân*, 1996, II, 5; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 128; Yûsuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *DİA*, XXXII, 205.

⁴⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 132-133.

bu harflerin birer tenbih ve Kur'an'ın icazını beyan eden delillerden olduğudur.⁴⁵

Kur'an'da yer alan müphemler hakkında da Cerrahoğlu'nun görüşüne kısaca temas etmek uygun olacaktır. Ona göre Kur'an-ı Kerim'de açıkça isimleri açıklanmayıp, ism-i mevsuller veya zamirlerle zikredilen erkekler, kadınlar, melekler, cinler, topluluklar, kabileler gibi unsurlar mübhem olarak isimlendirilir. Kur'an'da müphemlerin varlıklarının sebepleri üzerinde duran Cerrahoğlu'na göre bilinenler yanında bilinmeyen sebepler de mevcuttur. Ona göre Kur'an günümüzde mevcut olan Tevrat, İncil gibi hadiseler, şahıslar ve yerler hakkında bilgiler vermez. Kur'an'ın gayesi olayları birer tarihi hadise olarak anlatmak değil, insanlara ibretleri sunmak ve onları düşünmeye sevk etmektir.⁴⁶

Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü* adlı eserin üçüncü bölümü ise Tefsir Tarihi ana başlığını taşımaktadır. Burada Tefsir'in mahiyeti, Tefsir İlmine duyulan ihtiyaç, Tefsir çeşitleri gibi meselelere değinilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in, sahabenin, tâbiînin ve etbâu'tabiînin tefsirdeki yeri üzerinde durulmuştur. Söz konusu zümrelerden tefsirde adı öne çıkmış şahsiyetler üzerinde ayrıca durulmuştur. Bu bölümün sonunda ise mezhebî, ilhâdî, ilmî ve içtimâî tefsir hareketleri hakkında genel mülâhazalarda bulunulmuştur.⁴⁷

Cerrahoğlu'nun bu eseri Türkiye'de kaleme alınmış ilk derli toplu Tefsir Usûlü olması bakımından önemlidir. Kendisinin de ifade ettiği üzere bu hususta o güne kadar yapılmış çalışmalar mevcuttur.⁴⁸ Mesela Bergamalı Ahmet Cevdet Efendi'nin *Tefsir Tarihi* adlı eseri Türkçe kaleme alınmış ilk eserdir.⁴⁹ Eserde tefsir-tevil farkı, tefsirin konusu gibi kısıtlı usûl konularına yer verilmiştir. Eser daha çok sahabeden itibaren 1900'lü yıllara kadar öne çıkmış müfessirlerin tanıtıldığı tabakât eseri niteliği taşımaktadır. Ancak

⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 134-147; Cerrahoğlu, "Bazı Sûrelerin Başlangıç Harfleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 108-109, Ankara 1971, s. 168.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 186-188.

⁴⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 209-319.

⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 8.

⁴⁹ Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, (Haz. Mustafa Özel), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2002, s. 5.

Cerrahoğlu'nun eseri okuyucuya Tefsir İlmi ile ilgili genel usûl konuları ve kısa da olsa Tefsir Tarihi ile ilgili bilgileri bir arada sunması açısından önemlidir. Ayrıca uzun yıllar İlahiyat Fakülteleri'nde söz konusu eserin okutulmuş olması da eseri oldukça kıymetli yapmaktadır. Yine daha sonraki yıllarda Tefsir Usûlü tarzında eser ortaya koyan şahsiyetlerin Cerrahoğlu'nun bu eserinden istifade etmiş olmaları da eserin ayrı bir fonksiyonunu göstermesi açısından kıymetlidir. Bu bağlamda Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü*,⁵⁰ Halis Albayrak'ın *Tefsir Usûlü*⁵¹ vb. eserler örnek gösterilebilir. Söz konusu eserler Cerrahoğlu'nun bahsi geçen eserine atıflar yapmaktadırlar.⁵²

Cerrahoğlu'nun yukarıda saydığımız eserlerinden başka Ortaokullar için Talat Koçyiğit ile hazırlamış olduğu Din Bilgisi kitabı ve İmam Hatipler için Şevki Saka ile hazırladığı Tefsir kitapları bulunmaktadır.⁵³

2. Tahkikleri

1) Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *Kitâbu'l-ilel ve Ma'rifetü'r-ricâl* (thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in eserinin Cerrahoğlu ve Talat Koçyiğit tarafından yazma nüshalarının karşılaştırılıp yayına hazırlanmış halidir. Esere Ahmed b. Hanbel'in ve söz konusu eserin tanıtıldığı kısa bir mukaddimeyle

⁵⁰ Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

⁵¹ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İstanbul 1998.

⁵² Tefsir Usûlü hakkında doktora tezi yapmış olan Süleyman Karacelil ve Türkçe yazılmış Tefsir Usûlü çalışmaları hakkında Yüksek Lisans tezi hazırlamış olan Zeynep Yılmaz'ın Cerrahoğlu'nun bu eserinin daha sonradan telif edilen eserlere kaynaklık ve ilham kaynağı olduğu görüşünü ifade etmiştir. Bkz. Süleyman Karacelil, *Tefsir Usûlü'nün Yapısı ve İşlevi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 81; Zeynep Yılmaz, *Tefsir Usûlü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013, s. 53.

⁵³ Kılıç, a.g.e., s. 222.

başlanmıştır.⁵⁴ Söz konusu mukaddime Talat Koçyiğit tarafından kaleme alınmıştır. Eserin diğer kısmı ise Arapça tahkiki kapsamaktadır.

2) Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kafiyeci (879/1474), *İtâbü't-taysir fi kavaidi ilmi't-tafsir=et-Teysir fi kavaidi ilmi't-tefsir*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1989.

Tefsir usûlüne dair bir mukaddime ile iki bölüm ve bir hâtimeden oluşan eseri Cerrahoğlu altı nüshasını karşılaştırarak tahkik etmiştir.⁵⁵

3. Tercümelere

1) Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kafiyeci (879/1474), *et-Teysir fi kavaidi ilmi't-tefsir*, AÜİFD, Ankara 1989.

Bu eseri çevirirken el-Kafiyeci'nin İzmir'in Gökçeköy nahiyesinde yetişmiş olması ve Celaleddin es-Suyûtî'ye hocalık yapmış olmasından hareket etmiştir. Buradaki amacı Anadolu coğrafyasında ilim adına neler yapılmış olduğunu ortaya koymaktır. Bu anlamda örnek olması için bu çalışmayı yapmıştır.⁵⁶

2) Şeyh Muhammed Abduh, "Tefsire Mukaddime", AÜİFD, V/1-4, Ankara 1956, s. 183-188.

3) Muhammed Hamidullah, "el-Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", AÜİFD, IX, Ankara 1961, s. 213-222.

4) Taha et-Tekrîti Selim, "Avrupalılar İlim Almak İçin Endülüs'e Heyetler Göndermişlerdi", *Diyanet İlmi Dergi*, cilt: VII, sayı: 75-76, Ankara 1968, s. 184-188.

5) Muhyiddin el- Kâfiyeci, "Hoca ve Talebe Münasebetleri", *Diyanet Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 82-83, Ankara 1969, s. 101-105.

4. Makaleleri

⁵⁴ Bkz. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve Ma'rifetü'r-ricâl*, (thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963., s. 7-24.

⁵⁵ Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci" *DİA*, , 2001, XXIV, 154-155.

⁵⁶ Kılıç, a.g.e., s. 222-223.

Cerrahoğlu'nun makaleleri oldukça çoktur. Bu şekilde yaptığı çalışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için bu çalışmalarını şu şekilde ele alabiliriz:

a. Müfessir-Tefsir Tanıtım ve Değerlendirmeleri

Cerrahoğlu'nun makalelerinde göze çarpan hususlarından biri birçok müfessir ve tefsirin tanıtımını ve değerlendirmesini yapmış olmasıdır. Bu yönünün tefsir sahasına olan hâkimiyetini göstermesinin yanı sıra, söz konusu tefsirler hakkında çalışma yapacaklar için bir ön bilgi edinecekleri malzeme olması bakımından da kayda değerdir.

Cerrahoğlu tefsir tanıtımlarında genellikle öncelikle şahsın hayatından ve eserlerinden bahsetmiş daha sonra tefsiri hakkında bilgiler vermiştir.⁵⁷ Müelliflerin hayatından bahsederken yaşadığı muhit ve kültürden de bahsetmiştir.⁵⁸ Söz konusu eserler ve müellifleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Değerlendirmelerini o güne kadar o eser yahut müellif hakkında yapılan değerlendirmelerden ziyade eserleri esas alarak yapmıştır. Böyle yapılmasının daha doğru olduğunu da vurgulamıştır.⁵⁹ Bazen de eserleri lügavî, fikhî tefsir bağlamında ve kıraat yönlerinden incelemiştir.⁶⁰ Okuyucuya incelediği tefsirin en önemli özelliğinin ne olduğunu da zaman zaman belirtmiştir. Örneğin İbn Kesîr'in eserini tanıtırken bu tefsirin rivayet tefsirlerinin en faydalı olanlarından olduğunu, her yönüyle özlü olduğunu ve kendisini anlayabilecek kimselelere din sevgisini aşılayacağını özellikle vurgulamıştır.⁶¹ Yine bu bağlamda

⁵⁷ Örnek olarak bkz. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVIII, Ankara 1970, s. 35-45; İsmail Cerrahoğlu, Abdurrahmân İbnu'l-Cevzi ve "Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir" Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIX, Ankara 1987, s. 127-134.

⁵⁸ Örnek olarak bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Erzurum 1977, s. 7-11.

⁵⁹ Bu konuda bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXI, Ankara 1976, s. 1-2.

⁶⁰ Örnek olarak bkz. İsmail Cerrahoğlu, "Sufyân b. Sa'îd es-Sevrî ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVIII, Ankara 1970, s. 23-34; İsmail Cerrahoğlu, "Zamahşerî ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXVI, Ankara 1983, s. 85-89.

⁶¹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Kesîr ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXV, Ankara 1981, s. 69. Benzer bir örnek için bkz. Cerrahoğlu,

Sa‘leb’i’nin tefsiri hakkında bir araştırma yapan Cerrahoğlu, söz konusu eserin faydalı bilgileri içermesinin yanı sıra fazlaca israiliyât içerdiğini söylemektedir. Ayrıca bu eserin hadis seçiminde yeterince dikkatli davranılmadığı gerekçesiyle eleştirildiği bilgisine yer vermiştir.⁶²

Cerrahoğlu’nun bu şekilde kaleme aldığı makalelerinden ulaşabildiklerimiz şunlardır:

“Muhyiddin el-Kâfiyeci ve “et-Teysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsîr” Adlı Risalesi”, *AÜİFD*, X, Ankara 1962, s. 127-132.

“Abdurrezzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XV, Ankara 1967, s. 99-111.

“Muhammed İbn Cerir et-Taberî ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XVI, Ankara 1968, s. 79-101.

“Ali İbn Abî Talha’nın Tefsir Sahifesi”, *AÜİFD*, XVII, Ankara 1969, s. 55-82.

“Sufyân b. Sa‘îd es-Sevrî ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XVIII, Ankara 1970, s. 23-34.

“İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XVIII, Ankara 1970, s. 35-45.

“İbn Hibbân ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XIX, Ankara 1973, s. 49-57.

“Ebu’s-Suûd ve Tefsiri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, XIII/4, Ankara 1974, s. 195-203.

“Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri”, *AÜİFD*, XXI, Ankara 1976, s. 1-35.

“İbn Hişam ve Siresindeki Garîbu’l-Kur’ânı”, *AÜİFD*, Ankara 1977, sayı: 3, s. 1-28.

“Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Erzurum 1977, s. 7-57.

“Zemahşerî ve Tefsiri”, s. 95; İsmail Cerrahoğlu, “Kadı Beydavî ve Tefsiri”, *Diyanet Dergisi*, cilt: XIX, sayı: 1, Ankara 1983, s. 14.

⁶² İsmail Cerrahoğlu, “es-Sa‘lebi ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, Ankara 1980, s. 55-60.

“Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir”, *AÜİFD*, XXIII, Ankara 1978, s. 31-50.

“Tefsir’de Atâ b. Ebi Rabâh ve İbn Abbâs’dan Rivâyet Ettiği Garibü’l-Kur’an’ı”, *AÜİFD*, XXII, Ankara 1978, s. 17-104.

“es-Sa’lebi ve Tefsiri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, IV, Ankara 1980, s. 55-60.

“İbn Kesîr ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XXV, Ankara 1981, s. 45-69.

“Kâdi ‘Abdu’l-Cebbâr ve “Tenzihu’l-Kur’ân ‘ani’l-Matâ’in” Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, V, Ankara 1982, s. 55-61.

“Zamahşerî ve Tefsiri”, *AÜİFD*, XXVI, Ankara 1983, s. 59-96.

“Kadı Beydavî ve Tefsîri”, *Diyanet Dergisi*, XIX/1, Ankara 1983, s. 3-14.

“Abdurrahmân İbnu’l-Cevzi ve “Zâdu’l-Mesir fi İlmi’t-Tefsir” Adlı Eseri”, *AÜİFD*, XXIX, Ankara 1987, s. 127-134.

Görüldüğü üzere Cerrahoğlu Tefsir alanında sayabileceğimiz birçok büyük müfessir ve eserinin üzerinde çalışma yapmıştır. Bu yönü onun ilmi şahsiyetini güçlendirmektedir.

b. Kur’an ve Kavram Çalışmaları

Cerrahoğlu’nun Kur’an ve Kur’an’daki kavramlar üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda çalışılan kavramın Kur’an’da nerelerde geçtiği, kavramın anlamı, bahsi geçen kavram bir grubu (fırkayı) ifade ediyorsa bunların menşeinin ne olduğu ve akideleri gibi konular üzerinde durmuştur.⁶³

Cerrahoğlu’nun Kur’an ve Kavram çalışmalarından ulaşılabildiklerimiz şunlardır:

⁶³ Örnek olarak bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Kur’an-ı Kerim ve Sâbiiler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, Ankara 1962, s. 103-116; İsmail Cerrahoğlu, “Kur’an-ı Kerim ve Hanifler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1963, cilt: XI, s. 81-92.

“Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabe’nin Durumu”, *AÜİFD*, IX, Ankara 1961, s. 39-45.

“Kur’an-ı Kerim ve Sâbiiler”, *AÜİFD*, X, Ankara 1962, s. 103-116.

“Kur’ân-ı Kerim’in Tefsirine Duyulan İhtiyaç”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: I, sayı: 5, Ankara 1962, s. 6-11.

“Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Bir Bakış”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: I, sayı: 6, Ankara 1962, s. 8-11.

“Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Kısa Bir Bakış -II-“, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: I, sayı: 7, Ankara 1962, s. 6-9.

“Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Kısa Bir Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi*, cilt: II, sayı: 3-4, Ankara 1963, s. 3-6.

“Kur’an-ı Kerim ve Hanîfler”, *AÜİFD*, Ankara 1963, cilt: XI, s. 81-92.

“Kur’an-ı Kerim ve Müslümanlar”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VII, sayı: 74, s. Ankara 1968, 139-144, 169.

“Hz. Muhammed’in En Büyük Mucizesi Kur’ân-ı Kerim”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VII, sayı: 68-69, Ankara 1968, s. 15-20.

“Kur’an-ı Kerim’de Hac”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, Ankara 1970, sayı: 102-103, s. 361-371.

“Kur’an-ı Kerim’de İktisad Esasları”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, , cilt: IX, sayı: 96-97, Ankara 1970, s. 131-139.

Kur’ân-ı Kerimde Oruç, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, sayı: 100-101, Ankara 1970, s. 263-271.

“Kur’an Tefsirinde Şiirden Faydalanma”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, sayı: 94-95, Ankara 1970, s. 69-72.

“Peygamberimiz ve en Büyük Mu’cizesi Kur’an-ı Kerim”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, sayı: özel sayı, Ankara 1970, s. 46-50.

“Bazı Sürelerin Başlangıç Harfleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 108-109, Ankara 1971, s. 165-168.

“Bazı Sürelerin Başlangıç Harfleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 106-107, Ankara 1971, s. 76-81.

“Bazı Sürelerin Başlangıç Harfleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 104-105, Ankara 1971, s. 13-18.

“Ye’cüc-Me’cüc ve Türkler”, *AÜİFD*, XX, Ankara 1975, s. 97-125.

“Kur’an’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, *AÜİFD*, XX, Ankara 1975, s. 85-95.

“Dünden Bugüne Kur’ân-ı Kerim Anlayışımız”, *Kutlu Doğum Haftası*, 12-17 Ekim 1989, 1990, s. 135-142.

“Kur’an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız”, *Diyanet Dergisi*, XXVII/4, Ankara 1991, s. 33-53.

Söz konusu çalışma daha sonraki yıllarda bir cep kitapçığı şeklinde yayına hazırlanmış ve basılmıştır. Kur’an hakkında kısa bilgilendirme notu şeklindedir. Muhtemelen eser kısa tutularak daha çok kişinin söz konusu eseri okuması ve istifade etmesi amaçlanmıştır.⁶⁴

“Kur’ân-ı Kerim’in Öngördüğü Adalet Esasları”, *Diyanet Dini-İlmi-Edebi Dergi*, XXIX/2, Ankara 1993, s. 17-30.

“Kur’an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır, Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız?”, *Diyanet İlmi Dergi*, XLIII/2, Ankara 2007, s. 7-22.

c. Şahıslar ve Tefsir Hareketleri Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Cerrahoğlu tefsir tarihine yön veren şahıslar ve hareketler üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bu şahısların kısmen hayatından bahsetmiş, tefsir örneklerine yer vermiş ve böylece tefsir tarihindeki yerlerini ortaya koymaya çalışmıştır.⁶⁵ Tabiilerin tefsire olan katkılarını önemseyen hocamız bu konuda çalışma

⁶⁴ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Kur’an-Kerim Nasıl Bir Kitaptır? Nasıl Anladılar? Nasıl Anlıyoruz? Nasıl Anlamalıyız?*, Altın Kalem Yayınları, Eskişehir 1993.

⁶⁵ Örnek olarak bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 2, Ankara 1972, s. 74-83; İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah İbn-i Mesud ve Tefsirdeki Yeri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, sayı: 98-99, Ankara 1970, s. 202-204.

yapmıştır. Söz konusu makalesinde Mekke, Medine ve Irak ekollerinden bahsetmiş ve burada yetişmiş belli başlı ilim adamlarına yer vermiştir.⁶⁶ Hicri II-III. asırdaki tefsir faaliyetleriyle ilgili bir makale de hazırlamıştır. Burada İslam coğrafyasının genişlemesiyle tefsire olan ihtiyacın arttığından ve öncele-ri hadis ilminin bir şubesi olarak görülen tefsirin artık müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkması ve yaşanan gelişmelerden bahsetmiştir.⁶⁷ Cerrahoğlu tefsir hareketleri konusundaki çalışmalara asrımızdan başlamıştır. Bu konuyu mezhebî, ilhâdî, ilmî ve içtimâî-edebeî tefsirler başlıklarıyla ele almıştır.⁶⁸

Cerrahoğlu için Anadolu coğrafyasında yapılmış ilmi faaliyetlerin ortaya çıkarılması oldukça önemlidir. Bu bağlamda Selçuklular döneminde tefsir faaliyetleriyle ilgili makale hazırlamıştır. Böyle bir makalesinde Alp Arslan ve Malazgirt savaşıyla birlikte yaşanan gelişmeler ve ilmi faaliyetler üzerinde durmuş, her Türk gencinin bu dönemleri çok iyi kavraması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹

Cerrahoğlu batıdaki Kur'an çalışmaları üzerinde durarak oradaki ilmî zihniyeti anlamaya ve çalışmalarında takip ettikleri metotları tespit etmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken ilmin tarihi üzerinde durmuş ve asrımızda yapılmış Kur'an araştırmalarına yer vermiştir.⁷⁰

Cerrahoğlu'nun şahıslar ve tefsir hareketleri üzerine yaptığı çalışmalardan ulaşabildiklerimiz şöyledir:

“Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 86-87, Ankara 1969, s. 202-205.

⁶⁶ İsmail Cerrahoğlu, “Tabiilerin Tefsir İlmine Hizmetleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 3, Ankara 1972, s. 153-156.

⁶⁷ İsmail Cerrahoğlu, “Hicrî II. ve III. Asırlarda Tefsir Faaliyeti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 4, Ankara 1972, s. 203-209.

⁶⁸ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 86-87, Ankara 1969, s. 202.

⁶⁹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri”, s. 263-273.

⁷⁰ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Batı’da Kur’ân Tetkikleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 11, Ankara 1976, s. 323-342.

“Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 88-89, Ankara 1969, s. 263-267, 271.

“Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 90-91, Ankara 1969, s. 327-334.

“Abdullah İbn-i Mesud ve Tefsirdeki Yeri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, sayı: 98-99, Ankara 1970, s. 202-204.

“Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umûmî Bir Bakış -IV-“, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, sayı: 92-93, Ankara 1970, s. 5-13.

“Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 110-111, Ankara 1971, s. 263-273.

“Hicrî II. ve III. Asırlarda Tefsir Faâliyeti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 4, Ankara 1972, s. 203-209.

“Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 2, Ankara 1972, s. 74-83.

“Tabiilerin Tefsir İlmine Hizmetleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 3, Ankara 1972, s. 152-156.

“Batı’da Kur’ân Tetkikleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 11, Ankara 1976, s. 323-342.

“Oryantalizm ve Batıda Kur’an ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, *AÜİFD*, XXXI, Ankara 1989, s. 95-136.

d. Diğer Makaleleri

Burada ise Cerrahoğlu’nun diğer bazı çalışmaları yer almaktadır. Söz konusu çalışmalar şunlardır:

“İslâmiyet ve Oruç”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: II, sayı: 1-2, Ankara 1963, s. 6-8.

“Vücûhu’l-Kur’âna Dâir Bilinmeyen Yeni Bir Eser”, *AÜİFD*, XV, Ankara 1967, s. 113-120.

“İslam’ın Sür’atle Yayılış Sebepleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VII, sayı: 72-73, Ankara 1968, s. 108-110.

“Sahabiler”, *İslam Dergisi*, cilt: 6, sayı: 11, Ankara 1963, s. 341-342.

“Sahabiler”, *İslam Dergisi*, cilt: 6, sayı: 10, Ankara 1963, s. 3-12.

“Hasan Husni Abdul-Wahhab, Warakat’an’l-Hadareti’l-Arabiyya”, *AÜİFD*, 14, Ankara 1966, s. 295.

“Ahmet Bekir, Historie de l’Ecole Malikite en Oriend Jusgu ‘ala Fin du Moyen Age”, *AÜİFD*, 14, Ankara 1966, s. 301.

“Hazreti Peygamber’in Doğum Yıldönümünün Düşündürdükleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 108-109, Ankara 1971, s. 160-164.

“Eşsiz İnsan, Kıymetli Hoca Prof. M. Tayyip Okıç’i Kaybettik”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Erzurum 1977, s. 1-5.

“Garânik Meselesinin İstismarcıları”, *AÜİFD*, XXIV, Ankara 1981, s. 69-91.

“Ebu’l-Ferec Abdurrahmân, İbnü’l-Cevzî (511-597/1117-1200), Nevâsihu’l-Kur’ân, Tahkik: Muhammed Eşref ‘Ali el-Milbârî, el-Medinetu’l-Munavvara 1404/1984”, *Diyanet Dergisi*, cilt: XXIII, sayı: 3, Ankara 1987, s. 53-56.

“Ebû Ca’fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, İbnu’l-Baziş (ö. 540/1145), Kitâbu’l-İkna’ fi’l-Kıraâti’s-Sebil, Tahkik Dr. Abdu’l-Mecid Katâmiş, Dımaşk 1403/1983”, *Diyanet Dergisi*, XXIII/4, Ankara 1987, s. 57-59.

“Şeyhulislam Arif Hikmet ve Medine-i Münevverede Kurduğu Kütüphane”, *AÜİFD*, XXX, Ankara 1988, s. 111-129.

“Hacc’ın Amacı ve Hikmetleri”, *Diyanet Dergisi*, XXVII/3, Ankara 1991, s. 13-22.

“İslamda Ailenin Önemi ve Aile Müessesemizdeki Erozyon”, *Diyanet Dergisi*, XXVII/2, Ankara 1991, s. 15-24.

“Peygamberimizin Örnek Ahlakı ve İnsanî Esaslar”, *Diyanet Dergisi*, XXVIII/1, Ankara 1992, s. 29-40.

“Eş-Şeyh Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, "Tefsîru Kitâbillâhi’l-Aziz", Tahkik edip notlar ilave ederek neşreden, Belhadj b. Sa’îd Şerîfî. Dâru’l - Garbi’l -

İslâmî (Beyrut) 1990” , *Diyanet İlmî Dergisi*, XXIX/1, Ankara 1993, s. 117-128.⁷¹

C. YÖNETTİĞİ TEZLER

Cerrahoğlu kırk yılı aşkın bir süreyle hocalık yapmış ve birçok tez yönetmiştir. Bu tezlere ve tezleri hazırlayanlara baktığımızda Cerrahoğlu'nun Türkiye'deki tefsir çalışmalarına yaptığı katkısının bir yönü daha görülmektedir. Özellikle doktora Cerrahoğlu ile çalışanların bir kısmının günümüzde tefsir sahasında söz sahibi olan hocalar olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu durum Cerrahoğlu'nun halen bilfiil ilmi faaliyetlere devam edemese de talebeleri vasıtasıyla adeta devam ettiğini göstermektedir. Cerrahoğlu'nun yönettiği tezlerden ulaşabildiklerimiz şöyledir:

1. Yüksek Lisans Tezleri

1) Halil Altuntaş, Ahmed b. Ali el-Bâgâvî'ye ait Kitâb-u Vücûh-i i'rabî'l Kur'an, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (AÜSBE), Ankara 1989.

2) Emrullah İşler, Muhasibi ve Fehmu'l-Kur'an'ı, AÜSBE, Ankara 1989.

3) Zekeriya Yılmaz, Kur'an-ı Kerim'de Hile kavramı, AÜSBE, Ankara 1989.

4) Cemalettin Özdemir, Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdirrahim ed-Dehlevî (114-1176 H.-1704-1763 M.) Hayatı, Eserleri ve Fikirleri, AÜSBE, Ankara 1990.

5) Ali Rıza Kenanoğlu, Ferišteoğlu'nun (Lugat-ı Kanun-ı İlahî) Adlı Eserinin Garibu'l-Kur'an Yönünden İncelenmesi, AÜSBE, Ankara 1992.

6) İlhami Turan, Kur'an'da Mağfiret Kavramı, AÜSBE, Ankara 1992.

⁷¹ Tezleri tespit ettiğimiz kaynaklar için bkz. İsmail E. Erünsel, Fatih Çardaklı, Mustafa Birol Ülker, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu I* (1953-2000), İsam Yayınları, İstanbul 2008;

7) Ali Tuna, Ebu'l Kelam Azad ve Tefsirdeki Metodu, AÜSBE, Ankara 1993.

8) İsmail Borlak, *Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir İlmindeki Yeri*, AÜSBE, Ankara 1993.

9) Mesut Okumuş, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsir'deki Metodu*, AÜSBE, Ankara 1994.

10) Burhanettin Dönder, *Kur'an'da Adalet*, AÜSBE, Ankara 1994.

11) Aytekin Akçin, *Kur'an'ın Aileye Bakışı*, AÜSBE, Ankara 1994.

12) İsmail Albayrak, *İbn Atiyye ve Tefsiri: el-Muharraru'l-Veciz*, AÜSBE, Ankara 1994.

13) Abdullah Feyzi Kocaer, *Kur'an-ı Kerim'deki Yeminler*, AÜSBE, Ankara 1994.

14) Faruk Bozgöz, *Kitap Ehli Hakkındaki Üç Ayetin Tefsiriyle İlgili Tarihi ve Semantik Bir Çalışma*, AÜSBE, Ankara 1994.

15) Refik Demir, *Kur'an'da İyi İnsanın Araştırılması*, AÜSBE, Ankara 1994.

16) Abdullah Feyzi Kocaer, *Kur'an-ı Kerim'deki Yeminler*, AÜSBE, Ankara 1994.

17) Şaban Karataş, *Şia'ya göre Kur'an'ın Tahrifi Problemi*, AÜSBE, Ankara 1994.

18) Ali Rıza Gül, *Kur'an'da Ticaret Ahlâkı*, AÜSBE, Ankara 1995.

19) Mehmet Akif Koç, *Âişe Abdurrahman (d. 1332/1913) ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*, AÜSBE, Ankara 1996.

20) Gülen Acar, *Kur'an-ı Kerim'de İhlas*, AÜSBE, Ankara 1996.

21) Muhammet Tasa, *Hamid b. Ali b. İbrahim el-İmadiye Ait et-Tafsil fi'l-Farkı Beyne't-Tefsir ve't-Te'vil Adlı Eserin Tahkiki*, AÜSBE, Ankara 1996.

2. Doktora Tezleri

1) Orhan Karmış, *Tefsir İlminde Te'vilin Yeri ve Önemi*, AÜSBE, Ankara 1975.

- 2) Levent Etem, *Hasan-ı Basri ve Tefsir İlmindeki Yeri*, AÜSBE, Ankara 1978.
- 3) Şevki Saka, *Kur'an-ı Kerim'de Dâvet Metodu*, AÜSBE, Ankara 1979.
- 4) Mevlüt Güngör, *Cassas (ö. 370/981) ve Fıkhi Tefsiri*, AÜSBE, Ankara 1981.
- 5) Mustafa Akşit, *Abdurrezzak İbn Hemmâm ve Tefsiri'ndeki Metodu*, AÜSBE, Ankara 1981.
- 6) Mehmet Sait Şimşek, *el-Cahız ve Eserlerindeki Kur'an ve Tefsirine Ait Görüşleri*, AÜSBE, Ankara 1984.
- 7) Mustafa Çetin, *Tefsirde Dirayet Metodu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1984.
- 8) Musa Kazım Yılmaz, *Tabersî ve Tabatabâi'de İmamiye Tefsiri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1985.
- 9) İdris Şengül, *Kur'an'ın Temel Prensipleri Işığında Kıssaların Tahlil ve Değerlendirilmesi*, AÜSBE, Ankara 1990.
- 10) M. Fatih Kesler, *Kur'an'da Ehl-i Kitap (Yahudiler ve Hristiyanlar)*, AÜSBE, Ankara 1991.
- 11) Ömer Özsoy, *Kur'an'da Sünnetullah Kavramı*, AÜSBE, Ankara 1991.
- 12) Salih Akdemir, *Hristiyan Kaynaklara ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*, AÜSBE, Ankara 1992.
- 13) Recep Şehidoğlu, *Molla Fenari ve Tefsir Metodu*, AÜSBE, Ankara 1992.
- 14) Hikmet Akdemir, *Muhammed İbnü Bedrüddin el-Münşi ve Tefsirdeki Metodu*, AÜSBE, Ankara 1992.
- 15) Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzül'ün Rolü*, AÜSBE, Ankara 1993.
- 16) Ali Cüneyt Eren, *Sıddık Hasan Han (1832/1890) ve Neylu'l Meram Min Tefsiri Âyâti'l Ahkâm*, AÜSBE, Ankara 1994.

SONUÇ

Cerrahoğlu Türkiye’de yetmişmiş Tefsir ilim adamlarından olup bu alanda yaptığı çalışmaları ve yetiştirdiği öğrencileriyle mümtaz şahsiyetlerdendir. Kendisi 1956-1996 yılları arasında devlet üniversitelerinde görev yapmış, emekli olduktan sonra da öğrencilere ders vermeye ve ilmî çalışmalarda bulunmaya devam etmiştir. Türkiye’de tefsir sahasında yapılan çalışmalar arasında ilk derli toplu *Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi* adlı eserleri yazarak bu alanda çalışma yapanlara önderlik etmiştir. Bunların dışında da kitapları olan Cerrahoğlu, tercüme ve tahkik çalışmalarında bulunmuştur. Cerrahoğlu birçok müfessirin eserini inceleyerek bu müfessirler ve eserleri hakkında makaleler yayınlamıştır. Tefsire yön veren bazı şahıslar ve tefsir hareketleri hakkında da çalışmalar yapmıştır. Yine Kur’an üzerine çeşitli çalışmalar yapmış, Kur’an’daki kimi kavramlar hakkında makaleler hazırlamıştır. Cerrahoğlu bu çalışmalarıyla Türkiye’de yetmişmiş büyük ilim adamlarından olup tefsir alanında yetmişmiş ve yetiyecek insanların eserlerinden istifade edeceği bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cerrahoğlu’nun kanaatimizce en önemli özelliği ve akademik anlamda katkısı Tefsir sahasında ilk şümüllü eserleri veren kişi olmasıdır. Ayrıca ürettiği eserlere baktığımızda oldukça geniş alanda yayın yaptığını görmekteyiz. Özellikle *Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi* adlı eserlerin İlahiyat Fakülteleri’nde tefsir derslerinde ders kitabı olarak okutulmuş olması söz konusu eserlerin kıymetini artırmaktadır. Ayrıca tefsire ilgi duyan araştırmacılar için söz konusu eserler yol gösterici yapılarıyla öneme haizdirler.

Cerrahoğlu’nun bir diğer önemli katkısı üretmiş olduğu makaleleridir. Makalelerinde göze çarpan hususlardan biri, birçok müfessir ve tefsirin tanıtımını, değerlendirmesini yapmış olmasıdır. Bu yönü onun tefsir sahasına olan hâkimiyetini göstermesinin yanı sıra, söz konusu tefsirler hakkında çalışma yapacaklar için bir ön bilgi sunması bakımından da kayda değerdir.

Cerrahoğlu’nun Kur’an’daki kavramlar üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda çalışılan kavramın Kur’an’da nerelerde geçtiği, kavramın anlamı gibi konular üzerinde durmuştur.

O, tefsir tarihine yön veren şahıslar ve hareketler üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bu şahısların kısmen hayatından bahsetmiş, tefsir örneklerine yer vermiş ve böylece tefsir tarihindeki yerlerini tespitte çalışmıştır.

Onun ilmi şahsiyeti bağlamında önemsedığımız hususlardan biri de onlarca tezi yönetmiş olmasıdır. Yönettiği tezlerin çoğu tefsir ilminde mümtaz olan şahsiyetlerin tefsirleri ve tefsir metotları üzerine olmuştur. Bir bu kadar önem verdiği çalışmalardan biri de Kur'an ekseninde belli konuların incelenmesidir. Ayrıca Kur'an ilimlerine ve bazı kavramlar üzerine yönelik tezler yönettiği görülmektedir. Burada ehemmiyete sahip hususlardan biri Cerrahoğlu'nun yönettiği tezlerdeki talebelerin akademik camiada yer almalarıdır. Yani söz konusu şahsiyetler Türkiye'de Tefsir sahasında her biri seçkin ilim adamlarıdır. Bunda Cerrahoğlu'nun emeğinin büyük olduğu aşikârdır.

Cerrahoğlu'nun çalışmaları değerlendirilirken çalışma yaptığı dönem ve bu döneme has kimi zorlukları göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır. Üzerinde çalışılan eserlere ulaşma anlamında olsun, yol gösterecek ilim adamı anlamında olsun ve yine Türkçe telif eserler anlamında olsun oldukça kısıtlı imkanlar içerisinde söz konusu çalışmalar yapılmıştır. Bu durum, yapılan çalışmaların değerini artırmaktadır.

Burada çalışmamız esnasında ulaştığımız ve Cerrahoğlu'nun ilmi kişiliğini kısmen de olsa yansıtacak verilerden de bahsetmemiz uygun olacaktır. Ona göre Tefsir İlmi açısından ayeti izah ve beyan etmede sebep-i nüzül çok önemli bir yere sahiptir. Hatta tefsir sahasında sahabeyi üstün kılan unsurlardan biri budur.

Kur'an'ı anlama ve doğru hükümler vermede nesh meselesinin önemli bir rolü olduğunu düşünen Cerrahoğlu'na göre kötü adetlere saplanmış olan bir topluluğun sahip oldukları alışkanlıklardan bir anda kurtulmaları mümkün değildi. Bu sebeple Kur'an nesh yoluyla insanları tedrici olarak yumuşatmış ve kendisine yaklaştırmıştır.

Ona göre Kur'an'da müteşebih ayetler bulunmaktadır. Bunun da insanlara bazı faydaları vardır. Bu ayetler sayesinde insanın geniş bir fikir hürriyetine sahip olması sağlanmıştır. Mukatta harflerin birer tenbih ve Kur'an'ın icazını beyan eden delillerden olduğunu düşünen Cerrahoğlu, Kur'an'da müphemlelerin varlığını da kabul eder. Bunun sebebini ise daha çok Kur'an'ın gayesinin olayları birer tarihi hadise olarak anlatmak değil, insanlara ibretleri sunmak ve onları düşünmeye sevk etmek olmasıyla izah eder.

Ona göre Kur'an insanı her iki alemde saadete ulaştırmayı ana gaye edinmiştir. O geçmişten veya gelecekte haber vermek veya harikulade olarak adlandırılan tabiat kanunları dışındaki meselelerle insanı uğraştırmak gibi bir gaye gütmaz. Kur'an okundukça ve üzerinde akıl yoruldukça meselelere çözümler sunan bir kitaptır. Bu bağlamda Tefsir İlmi de bütünü ile yazıldığı dönemlerin ilmi ve kültürel faaliyetlerini aksettiren ayna vazifesi görmüştür. Yani tefsirler yazarların yaşadığı topluluğun çeşitli durumlarını içerisinde barındırmaktadırlar. Dolayısıyla tefsirler sadece Kur'an'ın bir açıklaması değil, aynı zamanda bir topluluğun sosyal, kültürel ve ilmi tarihi için en önemli kaynaklardandır.

Son olarak Cerrahoğlu Türkiye'de Tefsir İlmi alanında yapmış olduğu çalışmalar ve yetiştirmiş olduğu öğrencileriyle her zaman adından saygıyla bahsedilecek ve araştırmacıların üzerinde önemle duracağı bir şahsiyet olacaktır.

Kaynakça

- Abdurrahman Çetin, "Nesih", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss: 579-581.
- Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İstanbul 1998.
- Atmaca, Gökhan, *Hz. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.
- Cerrahoğlu, "Bazı Sürelerin Başlangıç Harfleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: X, sayı: 108-109, Ankara 1971, s. 168. ss: 165-168.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 2, Ankara 1972, s. 74-83.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Abdullah İbn-i Mesud ve Tefsirdeki Yeri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: IX, sayı: 98-99, Ankara 1970, s. 202-204.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Abdurrahmân İbnu'l-Cevzi ve "Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir" Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXIX, Ankara 1987, s. 127-134.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: VIII, sayı: 86-87, Ankara 1969, s. 202-205.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Batı'da Kur'an Tetkikleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 11, Ankara 1976, s. 323-342.
- Cerrahoğlu, İsmail, "es-Sa'lebi ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, Ankara 1980, s. 55-60.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Fahrüddin er-Râzî ve Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Erzurum 1977, s. 7-57.

- Cerrahoğlu, İsmail, “Hicrî II. ve III. Asırlarda Tefsir Faâliyeti”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 4, Ankara 1972, s. 203-209.
- Cerrahoğlu, İsmail, “İbn Ebi Hâtim ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVIII, Ankara 1970, s. 35-45.
- Cerrahoğlu, İsmail, “İbn Kesîr ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXV, Ankara 1981, s. 45-69.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Kadı Beydavî ve Tefsiri”, *Diyanet Dergisi*, cilt: XIX, sayı: 1, Ankara 1983, s. 3-14.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’an-ı Kerim ve Hanîfler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1963, cilt: XI, s. 81-92.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’an-ı Kerim ve Sâbiiler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, Ankara 1962, s. 103-116.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Sufyân b. Sa’îd es-Sevrî ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XVIII, Ankara 1970, s. 23-34.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Tabiilerin Tefsir İlmine Hizmetleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, cilt: XI, sayı: 3, Ankara 1972, s. 153-156.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXI, Ankara 1976, ss. 1-35.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Zamahşerî ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXVI, Ankara 1983, s. 59-96.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’den Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’an-Kerim Nasıl Bir Kitaptır? Nasıl Anladılar? Nasıl Anlıyoruz? Nasıl Anlamalıyız?*, Altın Kalem Yayınları, Eskişehir 1993.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Yahya İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.
- Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, (Haz. Mustafa Özel), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad el-Farabi (400/1009), *es-Sıhah tâcü’l-luga ve sıhâhi’l-arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Beyrut 1990.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

- Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve Ma'rifetü'r-ricâl*, (thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.-
- Ebû'l-Mensur Abdu'l-Kâhir Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, (Thk. Hilmi Kamil Abdu'l-Hâdî, Dâu'l-Adevî), Umman ts.
- Erünsel, Fatih Çardaklı, Mustafa Birol Ülker, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu I* (1953-2000), İsam Yayınları, İstanbul 2008.
- Gökbulut, Hasan, *DİA*, Kâfiyeci, 2001, XXIV, 154-155.
- <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/tanitimmakale.php> 18.07.2012, 13:40.
- http://www.davetci.com/d_soylesi/rop_icerrahoglu.htm erişim tarihi: 17.07.2012, 12:13.
- <http://www.hikem.org/index/ara?sortby=&sirano=&hazirlayan=&tezinadi=&danisman=ismail+cerraho%C4%9Flu&konu=&anahtar=&yil=> 18.07.2012, 13:39.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (456/1064), *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (Thk. Abdülgaffâr Süleymân Büндarî), Beyrut 1986.
- Karacelil, Süleyman, *Tefsir Usûlü'nün Yapısı ve İşlevi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Kılıç, Sadık, Şeyhmus Demir, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu ile "Hayat Tecrübesi" Üzerine Bir Söyleşi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum 2009, s. 217-238.
- Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı*, Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), I-IV, Dârü't-Türas, Kahire 1985.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Said el-Mendûb), I-II, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1996/1416.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbih", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, ss: 204-207.
- Yılmaz, Zeynep, *Tefsir Usulü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (1953), *Menâhilü'l-irfân fi 'ulumi'l-Kur'an*, Mısır ts.